

dictionary; three issues that are of utmost importance in the conception of CDH, too: that of corpora and corpus-based dictionaries, that of lexicalization and lexemes, and that of the most direct tool of recording language use in a dictionary: its set of lexical labels.

Keywords: corpus, lexical label, lexicalization, normative dictionary, reference dictionary

Nyelvhasználati minősítések, a *helyes-helytelen* a tanácsadói gyakorlatban

Bevezetés

A téma, a *helyes-helytelen* minősítési kategória kérdésköre a nyelvtudomány számos területéhez kapcsolódik, és több, a nyelvtudományon kívüli tudományterülettel is érintkezik, továbbá szerves része a mindennapi, a nem tudományos, az úgynevezett népi nyelvészeti gondolkodásmódnak és nyelvi attitűdformál(ód)ási gyakorlatnak. E tág témakörnek a mai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos értelmezésével foglalkozom, mégpedig tovább szűkítve a témakört: a nyelvi tanácsadás két oldalának szempontjából, a kérdés és a válaszadás felől megközelítve ezeket a minősítési kategóriákat. A nyelvi tanácsadás két oldala ugyanis együttesen jelzi a *helyes-helytelen* problematika kétféle összetevőjét, kettős kiindulópontot: a) egyfelől a nyelvtudomány felőli megközelítést, jelen esetben a válaszoló szakember szemszögét, a tudományos nézőpontot; b) másfelől a nyelvhasználók, a beszélők felőli megközelítést, jelen esetben a kérdezői fél szemszögét, a népi nyelvészeti nézőpontot. A két szempontrendszer, az a) és a b) viszonya, mint látni fogjuk, egymásra épül.

Előadásomban (1) előbb röviden foglalkozom a nyelvi tanácsadással, néhány konkrét kérdés-válasz bemutatása révén szólok kiindulópontomról, a gyakorlatról. (2) A *helyesség-helytelenség* kérdéskörének elméleti vonatkozásából vázolom a témakör kategorizációs kérdéseket érintő általánosabb háttérét, majd érintem a helyesség státusát a mai nyelvtudományban. (3) A továbbiakban a nyelvhasználati minősítésekkel foglalkozom, a minősítési gyakorlat és a nyelvhasználati kézikönyvek alapján, rámutatva az ÉKsz. és a Nagyszótár (Nsz.) újdonságaira. Végül (4) összefoglalom a *helyes-helytelen* minősítés eddig tárgyalt vonatkozásait, és rövid kitekintést adok a szükséges változásokra nézve.

Kiindulópont: a gyakorlat, a nyelvi tanácsadás

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja a nyelvművelés területéhez kapcsolódóan foglalkozik a nyelvi normatívitás, a sztenderd (köznyelv, nemzeti nyelv) kérdésköreinek vizsgálatával, és közvetlenül hasznosítva a nyelvtudomány részterületeinek az eredményeit, alkalmazott nyelvészeti tudományterületként gyakorlati nyelvművelői tevékenységköröket lát el.

Ilyen alkalmazott nyelvészeti tevékenység a nyelvi tanácsadás, korábbi néven nyelvi közönségszolgálat, amely a tudatos nyelvhasználók folyamatos igé-

nyéből adódóan működik ma is. Több évtizedes tanácsadói tapasztalatom alapján mondhatom, hogy a beszélőközösség jelentős része igényli, a hozzánk fordulók kéri is a nyelvhasználat változásával kapcsolatos jelenségek szakszerű értékelését. A nyelv, a nyelvhasználat, a nyelvi tudatosság fontos értékösszetevő ma is a nyelvközösség és az egyén önazonosító szerepének megőrzésében. Empirikus kutatások is igazolják ugyanezt, mutatják a téma gyakorlatias vonatkozásait is. Nem árt felidézni ma sem, hogy Terestyéni Tamás 850 fős, reprezentatív, országos mintán végzett, beszédszokásokat vizsgáló kutatását elemző tanulmányában így fogalmazott: „A kommunikációs képességek (kifejezőkészség, helyesírási készség, nyelvtanilag helyes és választékos beszédkészség) jelentőségét a társadalmi érvényesülésben egészében véve meglehetősen nagyra értékelték a kérdezettek, ami egyértelműen azt tükrözi, hogy az emberek tisztában vannak azzal: azok, akik gazdag és sokoldalúan kimunkált kommunikációs eszköztárral rendelkeznek, jobban boldogulhatnak az életben” (Terestyéni 1990: 34). Az, hogy a kérdezettek a helyesírási készségeket milyen fontosnak ítélték, és még az iskolázottságnál is jelentősebb tényezőnek tekintették az életben való boldogulás szempontjából, még a kutatókat is meglepte (i. m. 34). Ez utóbbit csak azért említem itt meg, mert a hozzánk érkező kérdések jelentős része is a kodifikációval kapcsolatos, és sokszor helyesírási kérdésekben vitázó felek „becsületbeli ügyében” kell „igazságot szolgáltatnunk”.

A nyelvi tanácsadás célja és feladata összetett: a nyelvhasználókban megfogalmazódó kérdések szakszerű megválaszolása, a kérdezők véleményalkotásának segítése egy-egy új nyelvi jelenség megítélésében; nyelvi produktumok készítésének támogatása, elkészült szövegek véleményezése, értékelése, értelmezése. A nyelvhasználókban megfogalmazódó nyelvi kérdések szakszerű megválaszolása sokféleképpen történhet: alapvetően tanácsadással, a lehetőségek, a változatok, a nyelvi változók, a nyelvi variabilitás bemutatásával, a normatív nyelvhasználatra levonható következtetések feltárásával, javaslatokkal, ajánlással. A nyelvi tanácsadás jellegét illetően tehát tipikusan alkalmazott nyelvészeti tevékenység, amely a nyelvtudomány számos területére közvetlenül, további területeire pedig közvetve támaszkodik (nyelvelírás, lexikográfia, stilisztika, retorika, névtan, nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, korpusznyelvészet). A Nyelvtudományi Intézetben minderre kiváló lehetőség van, és egy-egy szakterület művelőjével való közvetlen konzultációs lehetőség különösen jó háttérrel jelent a szaktudományos (és ismeretterjesztő) nyelvi tanácsadásnak a legkülönbözőbb nyelvi problémák megoldásában. A nyelvi tanácsadás egyik kedvelt formája ma is az azonnali válaszadásra lehetőséget adó telefonos közönségszolgálat (kedden és csütörtökön 10–14 óra között), a másik pedig a(z elektronikus) levelezés, amely egyes kérdések megválaszolására és nyelvi produktumok véleményezésére egyaránt alkalmas (folyamatosan a tanacs@nytud.mta.hu címen, valamint a Nyelvtudományi Intézet központi levelezési címén).

A nyelvi tanácsadás további fontos funkciója természetesen a nyelvi, nyelvtudományi ismeretterjesztés, amelynek fontosságát nem kell külön hangsúlyozni. Tudjuk, hogy a nyelvről szerzett ismeretek hozzájárulnak a nyelvi attitűdjelenségek, a nyelvi vélekedések, a pozitív és negatív megkülönböztetések kialakulásához, esetleges differenciálódásukhoz. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében

működő nyelvi tanácsadás fenntartja azt a szakmai hagyományt, hogy éppen az Akadémiával intézményesült nyelvművelés mint tudatos nyelv gondozás ma is fontos, és gyakorlatunk mutatja azt is, hogy az Akadémia szerepe a mai társadalomban is kitüntetett szerepű: „Önöknel illetékesebb helyre nem fordulhatok”; „Ezt Önök tudhatják a legjobban”; „Megtisztelő volna számomra az Akadémia álláspontja” stb. – fogalmazzák meg ezt közvetlenül is a hozzánk fordulóknak.

A kérdések természetesen sokfélék, változatosak. Főbb témakörök: új szavak, új alakulatok írásmódja, ejtőmódja; új jelenségek, nyelvi változások megítélése; a nyilvánosság előtti, médiában hallott, olvasott szövegek véleményezése; rövidebb-hosszabb szövegek értelmezése. Általános kérdezői attitűd: a „Hogy van helyesen?”; „Helyes-e, szerintem nem”; „Tudom, hogy a nyelv változik, de ez nem helyes”. Mindezek már önmagukban is mutatják, hogy alapvető, meghatározó a *helyes-helytelen* dichotómiában való gondolkodásmód a kérdezők körében. Lássunk közelebről is néhány témakört:

1. Az igeekötők jelentésváltozása, ezúttal a *be-* igeekötő jelentésbővülése kapcsán: „Szeretném a véleményüket megkérdezni a következő dologgal kapcsolatban: a *betámad*, *bevállal*, *besértődik*, *beajul* kifejezések az élőbeszéd mellett a nyomtatott médiában is szinte normává váltak. *Helyes ez?* Elképzelhető, hogy a közeli jövőben ez az igeekötős forma teljesen kiszorítja az igeekötő nélküli vagy a más igeekötős változatot? Ha a nyelv elsősorban a nyelvhasználók által létezik, és ők alakítják, akkor lehetséges, hogy *támadni* vagy *megtámadni* már nem is lehet a közeljövőben, csak *betámadni*? Mit tegyen az, aki ezen inkább *megsértődik* mint *besértődik*?” – Kétségtelen, válaszoltuk, a *be-* igeekötős neologizmusok bővítik az igeekötő megszokott jelentéstartalmát. Az is igaz, hogy nem a presztízsváltozat, a sztenderd, hanem egyes csoportnormák körében jöttek létre, de a nyelvi alkotókedvet, a játékosságot, a tömörítési lehetőséget is mutatják. Hogy miképpen alakítják a normát, az használati körüktől, stílári rugalmasságuktól függ. *Besértődhetünk* ezen, de nem valószínű, hogy ettől *belassul* ez a változás. (Részletesebben I. Nádasdy 2003; példatárral és elemzéssel: Ladányi Mária 2004.)

2. A nyelvhasználatban együtt, egymás mellett élő alakváltozatoknak, vagyis a nyelvi variabilitásnak az érzékelését mutatja a következő témakör: „Azt szeretném megkérdezni, hogy a *melyiktek* szó helyes-e, szabályosan használható-e manapság? Nagyon sok irodalmi műben megtalálható, és az internetes előfordulása is nagyon gyakori.” – A kérdező a *melyikötök* alakot gondolja szabályosnak, és mint látjuk, a nyelvszokásra, a szépirodalom tekintélyére, a gyakorisági szempontokra és a mai írásgyakorlatra hivatkozik. Ha a normatív, a sztenderd változatot kodifikáló szótárakban, nyelvművelő kézikönyvekben végzünk gyors áttekintést a *mely*, *melyik* kérdő névmás személyjeles alakjaira nézve, a *melyiktek* kodifikáltságára vonatkozóan, a következőt látjuk: a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz. 2003) a *melyikötök* alakot tartalmazza, az ugyancsak normatív Nyelvművelő kéziszótár (Grétsy–Kemény 2005) a *melyik(e)tek* vagy *melyikötök* alakváltozatokat. Az előfordulások, változatok adatolásához felhasználhatjuk az intézeti adatbázisokat: a Nagyszótár (Nsz.) anyagában például (<http://www.nytud.hu/hhc/>) 19. és 20. százi szépirodalmi adatokat találunk (összesen négyet), köztük: (1) – *No, legények, melyiktek kit szeret jobban közülnök?* (Mikszáth); illetve (3) *Azon tanácskoz-*

tok, melyiktek a gázoló... (1983, Polgár András). A Magyar nemzeti szövegtár (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>) megerősíti a *melyiktek* szépirodalmi adatolását Tersánszky Józsi Jenő, Németh László és Nádas Péter szövegrezszeleteivel. (Az adatbázisok az intézet honlapján keresztül érhetők el: www.nytud.hu/adatbázisok.)

3. A következő témakör a szerkezeti változásokat érintő kérdések csoportja, például a *mentén* névutó jelentésbővülése: „Helyes-e ezekben a címekben a névutó? *Stratégia az egységes országhép mentén; Szakadások mentén beszéltek a jeleltek; Megújulás a régi értékek mentén; Növekedés és tökevonás nemzeti érdekek mentén.*” Válaszomban rámutattam, hogy „helyes”, hiszen a helyhatározói értelmű *mentén* névutó változása, jelentésbővülése konkrétból átvitt irányba folyamatban van, mégpedig ’valaminek az alapján, valami szerint, valamire támaszkodva, valamit előrevetítve’ értelemben; a felsorolt példák is ebbe a sorba illeszkednek. (A névutók mai változására l. Kemény Gábor 2009: 263–74.)

4. A hozzánk érkező kérdések egyértelműen mutatják, hogy a helyesség kritériuma a hétköznapi, tagolatlan, népi nyelvészeti szemléletben a nyelv és a sztenderd azonosítását eredményezi: „jók, helyesek” a normatív, a köznyelvi formák; „rosszak, zavarók,” a szokatlan, például a nyelvjárási és/vagy regionális változatok. A következő kérdés-hozzászólás is erre utal: „Egyre gyakrabban hallom az alábbi kifejezéseket: *El kell menjek. Meg kell tegyem.* Szerintem a helyes változat így lenne: *El kell, hogy menjek vagy El kell mennem. Meg kell tennem vagy Meg kell, hogy tegyem.* Kérem, magyarázzák el, hogy nyelvtani szempontból melyik a helyes változat, és miért.” – Természetesen nyelvi és nyelvtani szempontból helyes mindegyik, használati szempontból van köztük eltérés: egyik a köznyelvi, a normatív, a másik pedig a regionális változat. A nyelvjárási, regionális változatok, formák még ma is, a tudományos és oktatási szemlélet kedvező változása idején is sokak számára „helytelenek, idegesítőek, zavaróak” (vö. erre nézve Kiss Jenő 1998). Ilyen a prototipikusnak is mondható előbbi példa, az *el kell menjek*, vagy az ugyancsak regionális *magasabb tőlem* szerkezet is. A kérdések mögötti attitűdjelenségek azt is jól mutatják, amellyel a szociolingvisztika foglalkozik, hogy a nyelvhasználat identitásaink, csoporthoz tartozásaink fontos jelzője. A szokatlan nyelvhasználat értékelésének kérdéskörét a szociolingvisztikában nyelv és identitás összefüggésében vizsgálják (Borbély 2011); a szokatlan nyelvhasználat lehet: kedvező (*szép, érdekes*), semleges (*szokatlan, furcsa*) és elítélő (*csúnya, idegesítő*).

Anélkül, hogy most további példákat mutatnék be, megállapítható tehát, hogy a kérdések meglehetősen nagyfokú nyelvi tudatosságot mutatnak, olyan nyelvtudatos magatartást, amely a) a normatív nyelvváltozathoz, a sztenderdhez való igazodást jelenti; b) elismeri e norma tekintélyét, és azt fenntartandónak tartja; és c) meglehetősen mereven utasítja el a nem sztenderd változatokat. Mutatják továbbá a tudományos és a mindennapi (népi nyelvészeti) nézőpont együttes érvényesülését, az egyéni (tapasztalati, otthoni) nyelvvelsajátítási hagyomány és a tanult (iskolai, műveltségbeli) nyelvi, nyelvhasználati ismeretek, mítoszok integráló (kiegészítő) megjelenését. Mutatják, hogy meghatározó a helyesség kritériuma, a helyes – nem helyes (jó-rossz) középpontú gondolkodásmód. *Helyes* az, ami *jó, szabályos, szokásos: így tudom, így tanultam, így van jól. A jó, a szabályos, a helyes* pedig egyértelműen a normatív, a sztenderd nyelvváltozat.

A helyesség mint nyelvhasználati minősítési kategória

Mi is hát a helyesség? Sokféleképpen válaszolhatunk erre a kérdésre. A *helyesség* általában 'a valóságnak, az igazságnak megfelelő', 'a szabályoknak megfelelő'; 'a normának megfelelő'; a retorikai, stilisztikai hagyományban és gyakorlatban 'helyénvalóság, illőség, adekvátság'. A kommunikációban, a nyelvhasználatban 'a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott norma szerinti', Lőrincze Lajos szavával: *helyzethez illő helyesség*.

A nyelvhasználatban szilárd viszonyítási norma a kulturális, történeti okokból kitüntetett szerepű nyelvváltozat, a sztenderd, ahogy korábban mondták az *irodalmi nyelv, művelt köznyelv, nemzeti nyelv*. Sokféle meghatározása közül most csak egyet idézek: „Nyelvünk rendszerhálózatának van a legműveltebbek által használt és az egész nyelvközösségre ható, átfogó, írott és beszélt változata: ez a nemzeti nyelv” (Grétsy–Kemény 2005: 411). Ez az az átfogó szerepű és kitüntetett presztízsű, mintának tekintett nyelvváltozat, amelyhez a helyesség kategóriája kötődik. Amely maga is természetesen folyamatosan változik, és vele együtt a helyesség kritériumai is változhatnak, módosulhatnak. A többi nyelvváltozattól, mint már utaltam rá, átfogó jellegében (*nemzeti, összmagyar; köz[ös]magyar*) és kommunikációs jellegében különbözik; történetileg pedig a többiből, a többi fölé boltozódva alakult ki. Olyan nyelvváltozat tehát a sztenderd, amely a nyelvközösség egészéhez (és az írásgyakorlathoz) kötődik, ezért is lehet normatív szerepű. A *helyes-helytelen* kategória ehhez képest értelmeződik a nyelvtudományban is, és alapvetően ez a szemlélet jelenik meg a tanácsadói kérdésekben, él tovább a népi nyelvészetben is.

A kérdés és a válasz persze nem ilyen egyszerű. Mert valójában mihez képest beszélhetünk helyességről? Van-e egyáltalán nyelvi, nyelvhasználati hiba? Van-e egyáltalán 'nemzeti nyelv' értelemben mai magyar köznyelv? Szükségképpen ezeket a kérdéseket (is) érintették az elmúlt évtizedek nyelvművelés körüli vitái, amelyek olykor, például a Kéziszótár átdolgozásának idején kemény vitakérdésekké „horgosodtak” (vö. Lanstyák 2003, Pusztai 2003), ahogy találóan megfogalmazta és árnyaltan megválaszolta e kérdéseket Pusztai Ferenc (i. m. 368–9). A nyelvművelés értékelése, a nyelvhasználati minősítések érvényessége ugyancsak kiemelt vitakérdéseket jelentettek (l. pl. a *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről* című kötet írásait: Domonkosi–Lanstyák–Posgay [szerk.] 2007).

A helyesség kérdésköre, mint a vitakérdések is mutatják, közel sem csak a nyelvművelést vagy a nyelvi tanácsadást érintő kategória, hanem a nyelvtudomány egyéb részterületei és számos további tudományterület szempontjából is alapvető.

Kitüntetett szerepű a nyelvhelyesség kérdése példának okáért a szociolingvisztikában. Hiszen a helyesség vagy a norma értelmezése a nyelvi identitás, a társadalmi esélyegyenlőség, a diszkrimináció, a nyelvi jogok, a nyelvi attitűdök, a nyelvi vélekedések területével is összefügg, hogy csak néhány szempontot említsek a nyelvművelés és a szociolingvisztika kapcsolódási pontjaiból. Alapvető ma is Gombocz Zoltán nevezetes, sokat idézett megállapítása: „A nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvészociológia problémája. Helyes az

a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetesen következik, hogy nincs egyetlen érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye” (Gombocz 1931: 11; idézi Pusztai 2003: 368). Mélységesen egyetérték Pusztai Ferenc szavaival, vele együtt én is: „régóta várom, hogy a szociolingvisztika és a nyelvművelés kapcsolatát találjon egymással. Úgy, ahogy Gombocz is egybekapcsolta a nyelvhelyességet a nyelvszociológiával” (i. m. 368).

A *helyes-helytelen* nyelvtudományi vonatkozásai a nyelvtudomány számos területére kiterjednek: érintik a nyelv, érték, közösség viszonyának összefüggéseit, a normák, a nyelvváltozatok elméleti kérdéseit és gyakorlatát (pl. a normasértések), a nyelvhasználat általános kérdéseit, a sztenderdizáció folyamatát, a szorosabb értelemben vett nyelvhelyességet. A nyelvtudományban ma általában jellemző a leíró szemlélet hangsúlyozása és az értékelő szemlélettől való elhatárolódás. Ugyanakkor a leíró jellegű szociolingvisztikában jelentős helyet foglal el a nyelvi identitással, a sztenderddel összefüggő jelenségek, a nyelvhasználatot kísérő nyelvi vélekedések vizsgálata, amelyekben viszont folyamatosan jelen van a *helyes/helytelen* kérdésköre. Természetesen egészen más értelemben, mint amelyről itt most a normativitással kapcsolatban beszélünk.

A kérdéskör tágabb, nyelvtudományon túli összefüggései is fontosak számunkra. A nyelvhelyességi ítéletek ugyanis filozófiai, szociológiai, pszichológiai, nyelvi stb. összetevőkből álló kategorizációs besorolások. Fontosak tehát így a filozófiai összefüggések, mint amilyen a tudományos megismerés és a mindennapi megismerés jellege, ebből adódóan a tudományos kategorizáció és a népi kategorizáció különbsége (Tolcsvai Nagy 2004). A pszichológiai összefüggések pedig a kétféle megismerés formái és eljárásai közti azonosságokra és eltérésekre mutatnak rá (Pléh [szerk.] 1996). És jelzik például azt, amit a tanácskérő kérdésseltevések is mutatnak: a népi nyelvészetben a tapasztalati alapú mindennapi megismerés és kategorizáció kiegészül különféle fokú és mértékű reflektáltsággal, tudatossággal. Itt jegyzem meg, hogy a már eddig is emlegetett népi nyelvészet a szociolingvisztikában a nyelvről való hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodás megnyilvánulását jelenti, amelyet a nyelvművelésben hétköznapi, mindennapi nyelvszemléletnek szokás nevezni. A népi nyelvészeti megközelítés szerint a nyelv olyan, a kognitív beágyazottságon kívüli valóság, amelynek létezik egy ideális formája. Az egyén eltérhet ugyan ettől, de a nyelvről való tudás hibaként, helytelen nyelvhasználatként értékeli ezeket az eltéréseket. A nyelv népi szemléletében ezzel összefüggésben igen erős a jó-rossz; helyes-helytelen dichotómiájának érvényesülése (Domonkosi 2007b: 141–2).

Visszatérve a nyelvhelyességi ítéletek tágabb körű összefüggéseihez, az is elmondható, hogy korábbi korok tudományos paradigmáinak, nyelvszemléletének hatása, ismereteiknek, olykor mítoszaiknak, zárványaiknak továbbélése a nyelvhelyességi kategóriákra nézve is jellemző mind a mai napig. A tudományos kategorizáció fő vonulata köztudottan a racionalista típusú tudományfilozófiára épül, így logikusan legerőteljesebben ennek hatása mutatkozik meg ezen a területen is. E tudományfilozófia jellemzői, csak utalásszerűen: racionális a priori kritériumok-

nak való megfelelés; normatív jelleg, amely a megismerő tevékenység eredményeit igaznak vagy hamisnak, igazoltnak vagy igazolatlanak minősíti; a kategóriába tartozás pedig a kategóriák kritériumainak való maradéktalan megfelelés alapján jön létre. Ez a szemlélet egyik forrása lehetett a *helyes-helytelen* megközelítésnek, véleményalkotásnak, mint ahogy a dichotómiákban való gondolkodás általában is jellemző rá, más területeken is: *szép-rút, jó-rossz, hasznos-haszontalan* stb. Ezzel szemben a 20. század második felétől erősödő, úgynevezett naturalista tudományfilozófia a posteriori (tapasztalatból következtetve) jár el, empirikus eredményekre épül, leíró és magyarázó jellegű. A kategóriába sorolás itt fokozat kérdése, a kategóriák határai nem mindig egyértelműek. Jellemzője az is ennek a filozófiai iránynak, hogy pluralista, megengedi a metatudományos elméletek sokféleségét, a határtudományok, zárványok, lappangó elméletek jelenlétét. (A kategorizáció filozófiai összefüggéseire l. Tolcsvai Nagy 2002.)

Nyelvhelyesség és kategorizáció – nyelvhasználati minősítések

A nyelvhasználati minősítések, köztük a nyelvhelyességek is, tehát kategorizációs besorolások. Nemcsak leíró, magyarázó jellegűek, hanem bizonyos fokig előíró, értékelő, normatív jellegűek is. Az értékelések a nyelvművelés egyes tevékenységi köreiben szükségesek, ilyen terület tipikusan a nyelvi tanácsadás, amelyben nemcsak magyarázatot, hanem állásfoglalást, véleményt, iránymutatást is várnak a kérdezők. Az értékelésre számos további alkalmazott nyelvészeti területen is szükség van: nyelvi lektorálás, nyelvi szakvélemény készítése, nyelvi segédeszközök készítése, fordítások értékelése.

A nyelvi tanácsadásban a nyelvhasználat szakszerű, tudományosan megalapozott értékelésére van szükség. Ez pedig megalapozott minősítések, minősítési rendszerek alkalmazásával lehet hatékony. A nyelvhasználati minősítések célja, hogy minél árnyaltabban mutassák be az adott nyelvi jelenséget, úgy helyezték el a tágabb nyelvi rendszerben, hogy minél több szempontból közöljenek információt az adott jelenségről, és egyidejűleg segítsék a nyelvi reflexió képességét, segítsék a nyelvi otthonosságérzetet (Domonkosi 2007a).

Mire támaszkodhatunk a nyelvhasználati minősítésben? A viszonylag állandó sajátosságok, mozzanatok bemutatásában nagymértékben a szótári, a lexikai minősítésekre, a változó használati értéket rögzítő, sokrétű stílusminősítésekre (vö. Kovalovszky 1966, Pusztai 2003, Ittész 2007, Kemény 2007), az adatolásokhoz nyelvi korpuszokra, adatbázisokra és természetesen az egyes nyelvészeti részterületek kutatási eredményeire. A hazai szótárírásban és lexikológiában jelentős hagyományú és éppen napjainkban megújuló (l. ÉKsz., Nszt.) minősítési gyakorlat minden területen nehézségekkel küzd, főként a minősítési szempontok keveredése, a nyelvhasználati funkciók összetettsége vagy a stílusárnyalatok elkülönítésének nehézsége miatt (vö. Pusztai 2003, Ittész 2007, Eöry 2007).

Tekintsünk rá ezek után a legfontosabb nyelvhasználati kézikönyvek minősítési gyakorlatára, a bennük megmutatkozó minősítési szempontokra. Előzetesen azonban engedjenek meg két megjegyzést. Az egyik az, hogy az itt érintett

nyelvhasználati, nyelvművelő kézikönyvek a mai nyelvművelés napi segédeszközei, hasznosságukat, hasznosíthatóságukat a nyelvi tanácsadó szolgálat munkájában közvetlenül tapasztaljuk. Természetesen a nyelvhasználók maguk közvetlenül is forgat(hat)ják ezeket a kézikönyveket. Sőt arról is beszámolhatok, hogy gyakran keresnek „olyasmit”, ami a szótár és a „kemény” nyelvtanok között van, vagyis a nyelvhasználattal foglalkozó kézikönyvet, és mindig köszönettel fogadják, amikor például a Nyelvművelő kéziszótárra (Grétsy–Kemény 1996, 2005) felhívjuk a figyelmet. A másik megjegyzés pedig arra vonatkozik, hogy az általános nyelvhasználati kézikönyvek viszonyítási normája természetesen a sztenderd nyelvváltozat, az irodalmi nyelv, a művelt köznyelv. Vagyis – miként az általános értelmező szótárak – e nyelvművelő, nyelvhasználati segédkönyvek is tudatosan leírók és előírók, vagyis normatív jellegűek, céljuk e legszélesebb, kommunikációs és kulturális szempontból egyaránt közös: a nyelvközösség egészére érvényes nyelvváltozat bemutatása. Egyúttal ez a nyelvváltozat szolgál viszonyítási alapként, etalonként is e szótárak minősítési gyakorlatában. Így van ez az értelmező szótárak, a helyesírási szótárak és természetesen a nyelvhasználati kézikönyvek esetében is: a nyelvművelő, a tudatos nyelvgondozó tevékenység a sztenderd szerepének megőrzésére, e hagyomány továbbörökítésére, a lehetőségek szerint egységes, közös magyar nyelvi norma (köznyelv, nemzeti nyelv) fenntartására irányult és irányul ma is, a szükségszerű nyelvi „szétrétegződés” idején.

Az intézményes és jelentős társadalmi tekintélyt magáénak mondható akadémiai nyelvművelés a 20. század második felében létrehozta a nyelvművelés elméleti és gyakorlati szintéziseit, ma is alapvető nyelvhasználati kézikönyveit. Közülük most elsősorban a kétkötetes Nyelvművelő kézikönyvre gondolok (Grétsy–Kovalovszky 1980, 1985), továbbá az ezen „kódex” alapján készült, ebből önállóult kisebb, tömörebb, könnyebben kezelhető és szócikkeiben kibővült kézikönyvre, a Nyelvművelő kéziszótárra (Grétsy–Kemény 2005).

A Nyelvművelő kézikönyv minősítési rendszerét részletesen elemezte Tolcsvai Nagy Gábor (1991). Elemzésének részleteire itt most nem térek ki, csupán azt emelem ki, hogy meghatározó jellegként ő is megállapította azt a tényt, amely vállaltan is célja volt a kézikönyvnek: hogy tudniillik erősen érvényesül benne a normatív – nem normatív szemlélet és megközelítésmód kettőssége. Hogy viszonyítási rendszere a sztenderd, és minősítési rendszerének meghatározó szempontja a helyesség kritériuma. Ez, tehetjük hozzá – utalva a *helyes-helytelen* dichotómia itt érintett hagyományára is –, tulajdonképpen a műfaj jellegéből adódóan természetes, szükségszerű. Az már természetesen más kérdés, hogy normatív szerepét a sztenderd hogyan tölti be, önértékként funkcionál-e, vagy árnyaltan, hierarchikus értékként jelenik meg a kézikönyv minősítéseiben. A kérdéssel részletesen foglalkozik Domonkosi Agnes, aki úgy foglal állást, hogy a sztenderd – nem sztenderd viszonya a kézikönyvben (és véleménye szerint az azóta megjelent kézikönyvekben is) lényegében a *helyes-helytelen (jó-rossz)* megfelelésre, a sztenderd önértékként való megjelenésére egyszerűsödik (Domonkosi 2007a: 41). Jelen áttekintésemben éppen azt kívánom jelezni, hogy maga a *helyes-helytelen* kategória is egy bizonyos tudományos kategorizációs hagyományt jelent, abból vezethető le a nyelvhasználati minősítésekre nézve is. Az már más kérdés, hogy a helyesség

meghatározó szempontja alkalmazza és továbbörökíti a *helyes-helytelen* dichotómiát, közvetve segíti a jó/rossz hiedelemalapú hétköznapi szemléletet. E minősítési hagyomány kétségtelenül pozitív oldala viszont a nyelvtudatos magatartás erősítése, a sztenderd presztízsének fenntartása, megerősítése.

A Nyelvművelő kézisztár (NyKsz.) mindkét kiadása (Grétsy–Kemény 1996. és Grétsy–Kemény 2005) a nyelvi tanácsadó gyakorlatban is igen jól használható (alap)kézikönyv: gyakorlati célú, rövid, tömör szócikkeket tartalmaz. A 2005-ös, javított, bővített kiadás új témakörökkel, új szavakkal egészült ki (*kaszál, környezetbarát, koncert*), és kedvező, olvasóbarát megoldások jellemzik, például a rövidítések kisebb száma segíti a folyamatos olvasást. A Nyelvművelő kézisztár (is) normatív szemléletű; igényesség, választékosság, stílári érzékenység jellemzi, használat-központúságra törekszik. Szöveges tanácsokba foglalt minősítési rendszere normativitás-központú, sokrétűen, árnyaltan jellemzi a nyelvhasználat stílári összetettségét.

A Nyelvművelő kézikönyvhöz közvetlenül nem kapcsolódó kézikönyvek továbbviszik és megújítják a normativitást középpontba állító hagyományt. Ilyen például a Magyar nyelvhelyességi lexikon (Balázs 2001) és a Magyar nyelvhasználati szótár (Balázs–Zimányi 2007).

E minősítési hagyomány pozitívumai tehát összefoglalva: a nyelvtudatos magatartás erősítése; a sztenderd presztízsének fenntartása, megerősítése; a sztenderd feltétlen értéként, nem csupán önértéként, hanem viszonyítási normaként való megjelenítése; a többi nyelvváltozat ehhez viszonyított értékelése; árnyalt, sokoldalú stílusminősítések; használat-központúság; a hagyomány, a történetiség, a szépirodalom tekintélyelvűsége mellett a nyelvszokás fontosságának a jelzése. A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár adatolási háttere gazdag és sokrétű, de keletkezési idejét tekintve még nem lehetett adatbázisokon alapulóan rendszerszerű.

E kézikönyvek azt is példázzák számomra, hogy a nyelvművelés a nyelvtudomány részterületeként története során az aktuális tudományos paradigma-rendszerek alapján alakította ki értékelési szempontrendszerét, amelynek legfőbb összetevője a nyelvi helyesség-helytelenség kérdésköre. Viszonyítási alapja pedig a normatív (nemzeti nyelv, művelt köznyelv) és a szépirodalmi nyelvhasználat, olykor a régebbi nyelvváltozatokat megőrző népnyelv, valamint az úzus, a nyelvszokás. Bárcki Géza (1974) *Nyelvművelésünk* és Lőrincze Lajos (1980) *Emberközpontú nyelvművelés* című összefoglalójára, „vitairatára” is utalhatunk itt, hiszen az előbbi a történetiséget, az utóbbi pedig a nyelvszokást tartja a legfőbb normaképző erőnek, ezen belül a helyesség fő kritériumának.

Mindehhez hozzátehetjük persze, hogy a nyelvművelés ezen értékrendje alapján – művelődési, kulturális, modernizációs szerepét betöltve – az általa elismert nyelvi norma, a köznyelv, a sztenderd nyelvváltozatok birtokában lévő és az aktuális nyelvi modernizációt végbevivő nyelvhasználói rétegeket az oktatás, a művelődés csatornáin keresztül támogatta, ugyanakkor a beszélők széles körei a preferált rétegeken kívül maradtak. E folyamatnak számos további nyelven kívüli okai voltak, például a beszélőközösségek jelentős részeinek térbeli és politikai elzártsága a külhoni magyarság esetében, az életforma-változások miatt

a nyelvjárások funkcióinak beszűkülése, az oktatási folyamatok alakulása stb. A *helyesség* meghatározó szempontja alkalmazza és továbbbörökíti tehát a *helyes-helytelen* dichotómiáját, számos pozitív szerepkörét betöltve kétségtelenül közvetve hozzájárul a jó/rossz hiedelemalapú hétköznapi szemlélet fenntartásához is.

A helyesség kritériumai a lexikográfiai és a nyelvművelő hagyományban (Kovalovszky 1977: 50–1 alapján) ilyenek mint: szükségesség, világosság (tartalmi megfelelés, félreérthetlenség), egyértelműség, alaki helyesség, stílusosság (helyénvalóság, illőség), rövideg, tömörség, jóhangzás, esztétikum. Továbbá: észszerűség, gazdaságosság, történetiség, szépség, nagy írók példája, a nyelvjárások ereje stb. A negatív minősítések (számuk jóval kisebb) pedig a „helytelen” nyelvhasználatot minősítő jelzők, megállapítások, mint: *illogikus, fölösleges, nincs rá szükség, pongyola, igénytelen* stb., amelyek a *rossz* értékítéletet erősítik.

A nyelvművelő szintézisek mögötti szemléletmód

A *helyes-helytelen* dichotómiát erősítő és fenntartó tudományos kategorizáció fő vonulata köztudottan a racionalista típusú tudományfilozófiára épül, így logikus, hogy a nyelvtudományban, a nyelvhasználati, nyelvművelő kézikönyvekben is legerőteljesebben ennek hatása mutatkozik meg. A racionalitás mindenekelőttisége abban a vélekedésben is megmutatkozik, hogy a nyelv tökéletesíthető, egyre pontosabban működővé alakítható. E mögött a vélekedés mögött pedig a nyelv eszközjellegének megfelelő nyelvértelmezés húzódik meg. Végső soron az a platonisztikus szemlélet, amelyből az következik, hogy a nyelvnek van eszményi formája; ez zárt és körülhatárolható forma; a nyelvi változások az eszményihez közeledve fejlődésként, attól távolodva romlasként értékelhetők. Ugyanakkor, azt is láttuk, hogy e kézikönyvekben is már erőteljesen jelen van a nyelvsvokás, az úzus szerepének hangsúlyozása, a nyelvi változás szerepének természetessége, az egyes szócikkekben éppúgy, mint például a nyelvi norma kérdéseinek a tárgyalásában. Ez pedig egyértelműen a naturalisztikus (holisztikus), funkcionális-kognitív nyelvértelmezések háttérére utal.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne értenék egyet a minősítési rendszer(ek) megújításának az igényével. Átfogóbb minősítési rendszer alkalmazására, egységes nyelvértelem- és stíluselmélet érvényesítésének a szükségességére mutat rá a nyelvhasználati minősítéseket elemezve Domonkosi Ágnes (2007a: 49–50). Szükségesnek tartja a használat jellemzési szempontjainak az árnyalását, a használati gyakorlat sajátosságainak az érvényesítését (milyen nyelvváltozatban, milyen beszédhelyzetben, milyen szerepviszonyokban, milyen közlésformákban, milyen stílusértékkel, milyen gyakorisággal használatos egy-egy forma). És természetesen ma már joggal hangsúlyozza az empirikus adatok felhasználásának szükségességét, adatbázisok, korpuszok és a szociolingvisztikai kutatások eredményeinek beépítését a nyelvművelésbe, a nyelvhasználati minősítési gyakorlatba. „A nyelvhasználatot összetettségükben értékelő modelleknek”, amelyek egységes minősítőrendszer alapját képezhetnék, vannak hagyományaik a magyar nyelvtudományban is – mutat rá Domonkosi (i. h.): nevezetesen Péter Mihálynak (1974)

a nyelv „fukcionális varianciáját” és egymást keresztező dimenzióit is értelmező modelljére és Tolcsvai Nagy Gábor (1996) szempontrendszerére, amely a stílus szociokulturális rétegzettségét az érték, az idő és a hagyományozódott, intézményes nyelvváltozatok mentén ragadja meg. Hogy mennyire alkalmazhatók ezek a modellek a gyakorlatban a nyelvhasználati, nyelvhelyességi minősítések vonatkozásában, arra nézve még kevés tapasztalatunk van. A kevés között kiemelem a most készülő, folyamatában is látható, a Termini Kutatóhálózat keretében épülő ht-adatbázist és magyar–magyar szótárt, amelynek többdimenziós stílusminősítési rendszere új módon, a szociolingvisztikai, nyelvhasználati, stilisztikai szempontokat egyesítve mutatja be a ht-szókincs változatosságát: dialektális, regiszterbeli, stílusváltozati, időbeliségi, érzelmi dimenzió és egyéb, például gyakorlati tényező mentén (Lanstyák–Benő 2011).

Befejezésként, visszatérve a minősítések kérdéséhez és a tanácsadói gyakorlathoz, még arra szeretnék rámutatni, hogy a nyelvművelő szótárak mellett legfontosabb segédeszközeink az egynyelvű szótáraink közül természetesen az értelmező szótárak. Az Értelmező kéziszótár, az ÉKsz.² (Pusztai Ferenc [főszerk.] 2003), hiszen nyelvhasználati minősítéseinek alapja a köznyelvnek a nyilvános helyzetekben követett használata. Rögzíti is az adott korszak köznyelvét, nyelvhasználatát, és egyúttal orientáló szerepet tölt be. Az átdolgozott ÉKsz. számos újdonsága segítségünkre szolgál: az, hogy nincs összefoglaló értelemben *stílusminősítés*, hanem „rétegnyelvi, szóhangulati és stílusminősítések” vannak. Az hogy módosítja, szűkíti a *vulg* minősítés érvényességi körét: ‘kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas’ értelemben, vagy az, hogy szűkíti az argó minősítésű szavak, jelentések körét (vö. Pusztai 2003, Kiss 2004).

A nyelvi tanácsadásban fontos segédeszköz az értelmező és a szótörténeti jelleget egyesítő akadémiai nagyszótár (Nszt.) már megjelent négy kötete (Ittész 2006., 2011) és a 18. század végétől 2000-ig terjedő adatbázisa. A Nszt. mint korpuszalapú történeti értelmező szótár adataival, kontextusos szólófordulásaiival a nyelvi tanácsadásban is fontos eszköz, forrás. Árnyalt, komplex minősítési rendszere (Ittész 2006: 32–4) a mai nyelvhasználati jelenségek megítélésében is segítséget jelent. Új elemei, mint a stílusértéket jelölő rövidítések és a használati körre vonatkozó megjegyzések, a minősítések érvényességének időbeli elhatárolása (korábbi szinkroniára, mai használatra), a megszorítások: (*és, is, v.*), a gyakoriságra utaló piktogram, a szövegtárbeli előfordulások jelölése helyérték szerinti hat fokozatban – a tanácsadó számára is fontos információkat jelentenek. Megnéztem természetesen – hogy egyik, a bevezetőben említett, konkrét kérdésünkhöz visszatérjek – a *bevállal* Nszt.-beli szócikkét, és valóban tapasztaltam az értelmező és történeti jelleget meg a korpuszalapú adatolást, amely lehetővé teszi a *be-* igekötőnek az előfordulásuk függvényében való minősítését: 1. (*biz*) ‘kockázattal járó v. erejét meghaladó feladat teljesítését... elvállal(ja)’: „*bevállaltak* egy csomó kiadási kötelezettséget”, a kiadó *bevállalt* egy első kötetet, *bevállalt* csemeték. 1a. ‘anyagi terhet elvállal’ [...] a kormány *bevállalta*. 2. (*rég*) ‘személyt szállásra befogad’ „iszákos, csavargó asszony volt, kit fedele alá nem vállalt be senki” (1878). 2a. (*rég*) ‘magához tartozónak tekint, elfogad vkit’, 1869-es adatolással.

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a *helyes – nem helyes* kategorizálásnak mint láttuk, megvannak a nyelvszemléleti, történeti okai, filozófiai, pszichológiai és nyelvtudományi összefüggései, amelyek a nyelvhasználattal kapcsolatos *helyes – nem helyes* minősítési hagyományban is megragadhatók. A normativitás igénye és orientáló szerepe felől nézve ez a racionális nyelvszemléleten alapuló dichotómia nyelvi és kulturális szempontból egyaránt pozitív értékösszetevő: fenntartja a nyelvi tudatosságot, erősíti a nyelvi egységességet, a nyelvi és kulturális identitást. Az egyes nyelvhasználó felől nézve, a népi nyelvészeti szemléletben ugyanakkor akaratlanul is támogatja a *jó-rossz* szembeállítás negatív következményeit is. A humboldti nyelvértelmezésre épülő, naturalisztikus (holisztikus), funkcionális-kognitív nyelvértelmezések a *helyes – nem helyes* dichotómia mellett árnyaltabb, skaláris jellegű értékelési, minősítési kategóriarendszer kidolgozását kínálják.

A *helyesség* összetett kérdéskörének kutatása a nyelvi tanácsadás számára fontos elméleti és gyakorlati kérdés. Ezen a területen közvetlen lehetőség van a lexicográfia és a szociolingvisztika újabb eredményeinek alkalmazására, az adatbázisok felhasználására, a nyelvi adatok dokumentálására. Azt sem feledve természetesen, hogy a nyelvi tanácsadás normatív jellegű, a kodifikációs, a helyesírási és kiejtési normát jeleníti meg. A köznyelvet, a sztenderdet, azt a nyelvváltozatot, amelynek átfogó mértéke és általános kommunikációs szerepe a nyelvközösség egészéhez kötődik, és amely az árnyaltabb, de továbbra is létező *helyes-helytelen* viszonyításban mércéül szolgál.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celldömölk.
- Bárcai Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Borbély Anna 2011. *Nyelv és nemzeti kisebbségi identitás: kvantitatív-qualitatív-longitudinális szociolingvisztikai kutatások a román–magyar nyelvcsereéről (1990–2010)*. Előadás az MTA Nyelvtudományi Intézetben. 2011. október 4.
- Domonkosi Ágnes 2007a. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2007b. Nyelvi babonák és szterotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest. 141–54.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ÉKSz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kéziszótár*. Auktor Könyvkiadó.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Második, javított és bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980, 1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Heltainé Nagy Erzsébet 2004. Hagyomány, nyelv és nyelvművelés. In: Bükv László (szerk.): *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 41–52.
- Ittzés Nóra 2006. Tájékoztató a szótár szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használatának módjáról. *A magyar nyelv nagyszótára I*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 23–50.
- Ittzés Nóra 2007. A minősítés kérdése a szótárban. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 95–103.
- Kemény Gábor 2007. Nyelvleírás – nyelvművelés – stilisztika. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 33–7.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezés mód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133: 263–74; <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1333/133302.pdf>. (2011. december 20.)
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak tükrében). *Magyar Nyelv* 94: 257–69.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 5: 670–3.
- Kovalovszky Miklós 1966. Nyelvi elemek stiláris értéke a szótárban. In: Ország László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 123–47.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 2004. *Rendszer – norma – nyelvhasználat. Igekötös neologizmusok „helyi értéke”*. http://ladanyi.web.elte.hu/LM_Rendszer_norma.pdf. (2011. december 20.)
- Lanstyák István 2003. Az Értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127: 370–88.
- Lanstyák István–Benő Attila 2011. *Határtalanítás és ht.szótár*. Előadás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2011. november 24. http://www.nytud.hu/adatb/index.html ht.nytud.hu/download/LanstyakIstvan_Termini10.pps. (2011. december 20.)
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Nádasdy Ádám 2003. *Besír; beröhög*. In: *Ízlések és szabályok*. Magvető, Budapest. 285–88.
- Nszt. = Ittzés Nóra (szerk.) 2006., 2011. A magyar nyelv nagyszótára I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Péter Mihály 1974. Stilisztikai alapfogalmak tisztázásához. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László (szerk.): *Jelentésan és stilisztika*. (Nyelvtudományi Értekezések 83. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 458–63.
- Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc 2003. Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárban. *Magyar Nyelvőr* 127: 362–70.
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 32–54.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* 87: 414–21.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002. Nyelvhelyesség és kategorizáció. In: Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Írások Grétsy László hetvenedik születésnapjára. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 468–72.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. Nyelvhelyesség és megismerés. In: *Nyelv, érték, közösség*. Budapest, Gondolat Kiadó, 266–77.

Heltainé Nagy Erzsébet

tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

*Heltainé Nagy, Erzsébet***Assessment of language use: correct vs. incorrect in language counselling**

The aim of language counselling is to answer questions that arise in everyday language use, to help people in forming their opinion concerning various issues. This requires the assessment and evaluation of phenomena of language use, based on a well-founded system of assessment.

The most important feature of systems of assessment of language use based on lexical and stylistic evaluation is the criterion of *correctness*. Historically, this rests on rationalistic scientific categorisation that involuntarily justifies the predominance of a dichotomy of *correct vs. incorrect* in everyday thinking about language and language use.

Correctness here means conformity with the standard dialect, and in unsophisticated popular approaches to language this results in an identification of a language with its standard variety. Attempts at normativity simplified to oppositions of *correct vs. incorrect, good vs. bad* may result in stigmatisation and linguistic disadvantages for speakers of non-standard varieties – along with positive social and cultural value components of standardisation, to be sure. Questions addressed to the language counselling service (tanacs@mta.nytud.hu) of the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences are a fair indication of such problems.

This paper, taking the viewpoints of both linguistic science and popular linguistics into consideration, discusses the attitude embodied in language cultivation syntheses with a practical point of departure, focusing on the category of *correctness*.

Keywords: categorisation, dichotomy, correctness, usage assessment, normativity

A magyar lexikográfia újabb eredményei, hiányosságai és feladatai

Előadásom kiindulópontja az, hogy a magyar nyelv a legnagyobb hungarikum, kultúránk legfőbb hordozója, és mindemellett a világ magyarságának egyes számú összetartója.

Közhelyszerű megállapítás, hogy a nyelv egyrésztől nyelvi építőelemekből áll, másrésztől szabályrendszerből, amely előírja, hogy az építőelemeket miként lehet egymás mellé szerkeszteni. Vitathatatlan tény, hogy a nyelv központi és legtermészetesebb eleme a szó. A szavak leltárkönyve a szavak tára, vagyis a szótár.

A neves magyar szótárkészítőknek hosszú a névsora: Pesti Gábor, Verancsics Faustus, Baranyi Decsi János, Szenczi Molnár Albert, Bod Péter, Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Fogarasi János, Czuczor Gergely, Szinnyi József, Margalits Ede, Szarvas Gábor, Finály Henrik, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, [...] Bárczi Géza, Szabó T. Attila, Ország László, O. Nagy Gábor, Hadrovics László, Kiss Lajos.

A névsorban Szily Kálmán és Bárczi Géza között úr tátong. *A magyar nyelv-újítás szótára* (1902, 1908) és *A Magyar szófajti szótár* (1941) megjelenése közti időszak a magyar szótárirás fekete kora. A két világháború között a trianoni békeszerződés következtében létrejött kultúrsokk miatt nem születtek meg a kívánt